

Zöhrab ƏLİYEV

Professor

AZƏRBAYCANDA BİBLİOQRAFİK FƏALİYYƏTİN BƏZİ TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

(Tarixi xülasə)

Azərbaycan respublikasının yenidən öz müstəqilliyini əldə etməsi tariximizdə çox əlamətdar hadisədir. İndi respublikamız dünyanın müstəqil dövlətlərindən biri kimi möhkəmlənməsi, iqtisadi, elmi və mədəni cəhətdən inkişaf etdirilməsi sahəsində mühüm addımlar atılır, uğurlu nəticələr əldə edilir və bütün sahələrdə beynəlxalq əlaqələr genişlənir və daha da möhkəmlənir. İstər siyasi və istərsə də sosial-iqtisadi istiqamətlərdə müstəqilliyimizin və həmçinin dünyəvi tələbatlara cavab verə biləcək nailiyyətlərin əldə olunmasında əsas şərtlərdən biri cəmiyyətin bütövlükdə və onun ayrı-ayrı üzvlərinin hər cəhətli informasiyaya malik olmasıdır. İnformasiyasız heç nəyə nail olmaq mümkün deyil. Müasir cəmiyyətin informasiyalı cəmiyyət adlandırılması bunu sübut edir. İnformasiyalaşma cəmiyyətin həyatında getdikcə daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İndiki əsr informatika əsri adlanması da təsadüfi deyil.

Bəşəriyyət həmişə müxtəlif informasiyanı toplamaqla, mənalandırmaqla, işləməklə, mühafizə etməklə və yaymaqla məşğul olub. İnsan özü, onun genetik kodu informasiya daşımaqdan və eyni zamanda onu mühafizə etməkdən ibarətdir (1,s.6).

"İnformasiya" anlayışı haqqında müxtəlif mülahizələr var. Bunlardan əsas kimi onu qeyd etmək lazımdır ki, informasiya dedikdə bizi əhatə edən mühit haqqında hər cür məlumat, müşahidə nəticələri nəzərdə tutulur. Buraya şəxslər, müxtəlif əşyalar, faktlar,

hadisələr, proseslər, canlı və cansız təbiət haqqında olan məlumatlar da daxildir. İnformasiyanın tərkibi haqqında bu qısa qeydlər onun cəmiyyət üçün nə qədər vacib və faydalı olduğunu təsdiq edir.

İnformasiyanın formalaşdırılması və ehtiyacı olanlara çatdırılması vasitələri onun təsbit olunduğu mənbələrdir. Deməli informasiya kommunikasiyaları sistemi cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasında əsas amildir. Bu sistemin alt sistemlərindən biri isə sənəd kommunikasiyaları sistemidir. Bu sistemin bir tərəfində sənədlər digər tərəfində isə informasiyalaşmağa çalışan insanlar durur. Onun optimal inkişafı insanın səciyyəvi fəaliyyət sahəsindən olan sosial kommunikasiyalar vasitəsilə təmin olunur. Sosial kommunikasiyalar dedikdə isə birinci növbədə kitabxanalar və bibliografik fəaliyyət nəzərdə tutulur. Ona görə də cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasının köməkçi vasitəçisi olan kitabxanaların və bibliografik fəaliyyətin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və inkişafı qanunauyğunluqlarını dərinləndirib bilmək, aydın təsəvvür etmək lazım gəlir (2,s.152-153). Burada əsas etibarilə sosial kommunikasiyanın mühüm tərkib hissəsi kimi qeyd olunan bibliografik fəaliyyətdən bəhs olunacaq. Lakin onu da nəzərə alsaq ki, bibliografik fəaliyyətin hərəkətverici mərkəzlərindən biri elə sosial kommunikasiyaların başqa mühüm tərkib hissəsi kitabxanalardır, onda kitabxana bibliografiyası diqqət mərkəzində olacaqdır.

"Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyildiyi kimi, "Kitabxana - elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərinə və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institut"dur (3,s.3).

Təbiidir ki, kitabxanaların ictimai istifadəsini təşkil etdiyi informasiya daşıyıcıları silsiləsində bibliografik informasiya mənbələrində mühüm yer tutur və bibliografik xidmət prosesində həmin materiallar, həmçinin kataloq və kartoteka sistemi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda kitabxanalar bibliografik informasiya sənədlərinin işlənməsində və yayılmasında böyük rol oynayan əsas müəssisələrdəndir. Qanunda təsbit edildiyi kimi onlar "Kompleks kitabxana, bibliografiya və informasiya xidməti göstərir" (1,s.11).

Sənədlə informasiya istifadəçiləri arasında vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirən bibliografik fəaliyyətin müxtəlif məzmunlu, məqsəd və oxucu yönümlü və həmçinin çox formalı məhsulu cə-

miyyətin informasiyalaşdırılmasında özünün səciyyəvi təsir yolu ilə yaxından iştirak edir. Sual oluna bilər ki, bibliografiyanın cəmiyyətin informasiyalaşdırılmasında iştirakı və rolu nə ilə bağlıdır? Bu özünü informasiyalaşdırma prosesinin hansı anında göstərir? Məlumdur ki, insanlar öz fəaliyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrində müvafiq məqsədlərlə, ehtiyac duyduğu informasiyanı müxtəlif yollarla və vasitələrlə ala bilərlər. Bunlardan biri sosial informasiyanın qeydə alınmış maddi daşıyıcısı olan çap əsərləri və digər sənəd formalarıdır. Sənədlər insanların informasiya axtarışı fəaliyyətlərinin son anında müraciət etdikləri ən mühüm ilkin informasiya mənbələridir. İnformasiya istifadəçisi maraqlandığı hər hansı informasiyaya dair sənədlərə müraciət etmək məcburiyyətində qalanda başqa bir problemlə qarşılaşır. Hansı ədəbiyyat və digər sənədlər mövcuddur, onları necə müəyyənləşdirmək və harada əldə etmək olar? Bu zaman o, bibliografik informasiya mənbələrinə müraciət etmək zərurətilə qarşılaşır. Çünki bibliografik informasiyanın ibtidai özəyi olan bibliografik yazı, onun əsas tərkib hissəsi hesab edilən bibliografik təsvir sənədin eyniləşdirilməsini (standartlaşdırılmasını) təmin edir və onun harada olmasından asılı olmayaraq axtarışını asanlaşdırır. Sənəd kommunikasiyaları sistemində vasitəçilik edən sosial institutlardan yalnız bibliografik informasiya belə bir axtarış keyfiyyətinə malikdir (4,s.125-120). Beləliklə, cəmiyyət üzvləri informasiyalaşmaq üçün lazım olan sənədlərin axtarışında uğurlu nəticələrə bibliografik informasiya vasitəsilə nail ola bilərlər. Beləliklə, sənəd axınının izlənilməsində, indiyə qədər toplanmış çox zəngin sənəd toplusunda düzgün istiqamətlənməkdə və bununla da öz informasiyalaşma proseslərini səmərəli həyata keçirməkdə cəmiyyət üzvlərinin əsaslandığı etibarlı baza bibliografik informasiya ehtiyatlarıdır.

Bibliografik informasiya vəsaitlərinin yaradılması və tələbatçılara çatdırılmasını həyata keçirən bibliografik fəaliyyətin Azərbaycanda inkişafı haqqında xeyli tədqiqatlar aparılıb və onların bəzi mühüm nəticələri dərc olunub (3, 6, 7). Burada isə Azərbaycan Respublikasında bibliografik fəaliyyətin təşkili ilə əlaqədar bəzi səciyyəvi cəhətlərin müəyyənləşdirilməsi və onların ümumiləşmiş şərhinin verilməsi məqsədi qarşıya qoyulmuşdur.

Azərbaycan milli bibliografiyası çox mürəkkəb, müəyyən qədər ziddiyyətli bir inkişaf yolu keçmişdir. Bu inkişafın ayrı-ayrı mərhələlərində bibliografik işin ümumi təşkili məsələlərinin özünə-

məxsusluğu var ki, bu da əlaqədar mərhələlərdə meydana gələn biblioqrafik hadisələrdə öz izini buraxmış olur.

Azərbaycanda biblioqrafik işin inkişafı tarixində ilk mərhələ kimi 1920-ci ilə qədər olan dövrü qeyd etmək olar. Bu dövr özü də biri-birindən fərqlənən iki əsas mərhələ ilə səciyyələnir. Birinci mərhələ milli biblioqrafiyamızın tarixi ilə qismən də olsa biblioqrafik xarakterli ümumi, elm, mədəniyyət, ədəbiyyat tariximizin öyrənilməsində əsaslanılan qaynaqlarla daxil olmuşdur. Bu mərhələyə xas olan səciyyəvi xüsusiyyət əsas etibarilə onunla bağlıdır ki, bu dövrə məxsus ilkin biblioqrafik mənbələrin, o cümlədən təzkirələrin yaradılmasına yönəldilən, onların daxili quruluşunun qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən, tərtibat qaydasını, təkmilləşməsini nizamlayan xüsusi təşkilati bir qurum yox idi. Belə mənbələrin yaradılması heç bir proqramla, planla, həmçinin konkret məqsədlə, oxucu istiqamətilə tənzimlənmirdi. Bir sözlə onlar ayrı-ayrı görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsi vətənpərvərlik hisslərinin təsirilə yaranan və son nəticədə indi də vətənimizin tarixi keçmişinin araşdırılmasında müraciət edilən olduqca qiymətli mənbələrdir. Məşhur akademik Ziya Bunyadov və başqaları bu yazı janrlarını ən mühüm biblioqrafik mənbə adlandırmaqda tamamilə haqlıdırlar (2,6,9).

Nəzərdə tutulan birinci dövrün ikinci mərhələsi əvvəlkindən bir qədər fərqlənir. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılmasında tanınmış elm və mədəniyyət xadimlərilə yanaşı sənəd kommunikasiyaları sistemində xüsusi yeri olan kitabxanaların da müəyyən dərəcədə iştirakı və ya heç olmazsa əlaqəsi özünü göstərir. Bu mərhələdə sırf biblioqrafik xarakterli informasiya mənbələri meydana gəlir və onların bir qismi bilavasitə XIX əsrin II yarısında və XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən müxtəlif yönümlü kitabxanaların fondları ilə əlaqədardır. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli biblioqrafiyasında yeni bir istiqamət baş verir ki, bu da nəşriyyat və kitab ticarəti biblioqrafiyasıdır. Bunlar isə sənəd kommunikasiyaları sisteminin kitab nəşri və kitab ticarəti ilə məşğul olan başqa sosial institutların - nəşriyyatların, kitab ticarəti müəssisələrinin adı ilə bağlıdır (10,11,12).

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, ilk dövrün ikinci mərhələsində Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin məqsədyönlü istiqamətdə inkişafına təsir göstərən təşkilati-nizamlayıcı idarəetmədə müəyyən irəliləyiş olmuşdur. Lakin bununla belə bir sıra dövrünə görə mühüm biblioqrafik mənbələr yenə

ayrı-ayrı adamların adı ilə bağlıdır, bir növ onların şəxsi təşəbbüslərinin (bəzən məqsədli) nəticəsidir. Bunlardan Rusiyanın mətbuat üzrə Bakı şəhərindəki canişini Q.A.Boqoslovskinin tərtib etdiyi və üç buraxılışda (1907,1908,1909) çap olunmuş "Bakı mətbuatı" ("Бакинская печать"), Rus imperator texniki cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin elmi əsərlərinə (1886-1904) (1904) (tərtib edən Y.M.Pitirski), "Nəft işi" ("Нефтяное дело") jurnalına həsr olunmuş və iki buraxılışda (1908,1910) çap olunmuş biblioqrafik göstəriciləri qeyd etmək olar.

Azərbaycan milli biblioqrafiyasının inkişafında ən mühüm mərhələni keçmiş sovet dövrü təşkil edir. Biblioqrafik işin təşkili, idarə olunması və inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından bu dövrün fərqli məqamları var və onların Azərbaycanda da biblioqrafik işin idarə olunmasındakı dərin təsiri özünü qabarıq şəkildə göstərmişdir. SSRİ məkanında və o cümlədən Azərbaycanda biblioqrafik işin inkişafında ilkin mərhələ 1920-1945-ci illərə təsadüf edir. Bu zaman ərzində biblioqrafik fəaliyyətdə əvvəllərdən fərqli olaraq xüsusi idarəetmə müəssisələrinin yaradılmasında sistemlilik özünü göstərir. Bu həm bütövlükdə sovet məkanında, həm də bilavasitə Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin bir sistem halında qarşılıqlı əlaqədə inkişafına, bəzi biblioqrafik nəşrlərin konkret məqsədə yönəldilməsinə xeyli təsir göstərə bilər. Bunu hər şeydən əvvəl o vaxtlar "uçot-qeyd" biblioqrafiyası adlanan dövlət biblioqrafiyası orqanlarına aid etmək olar. Beləki, 1925-ci ildə Azərbaycanda bilavasitə biblioqrafik (məhdud çərçivədə) mərkəz olan Kitab palatasının əsası qoyulur. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası dövlət biblioqrafiyası sahəsində nəinki Azərbaycanda biblioqrafik informasiya mənbələrinin yaradılmasını, nəşrini və yayılmasını tənzimləyir, mütəşəkkilləşdirir, qismən də olsa metodiki məsələləri işləyir, həm də SSRİ məkanında biblioqrafik fəaliyyətin əsasən bu bölməsində qarşılıqlı əlaqə yaradır, biblioqrafik informasiya mübadiləsi aparılmasında iştirak edir. 1924-cü ildən keçirilən və SSRİ-nin dağılmasına qədər ardıcıl olaraq davam etdirilən kitab palataları direktorlarının müşavirəsi dövlət biblioqrafiyasının inkişafında, onun metodik problemlərinin həllində qarşılıqlı əlaqənin yaradılmasında mühüm vasitə idi.

Bununla belə Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin digər sahələrinin təşkilində bu cür təşkilati-idarəetmə sisteminin formalaşdığını demək olmaz. Biblioqrafik fəaliyyətin xüsusi bölümündə, o

cümlədən elmi-köməkçi və tövsiyə bibliografyası sahəsində müəyyən proqram və məqsədə malik sistem yox dərəcəsində idi. Onların təşkilində və inkişafında təsadüfilik, yarımçıqlıq özünü göstərməkdə davam edirdi. Hansısa təşkilat tərəfindən (Məs., AHİŞ mədəniyyət şöbəsi) başlanan bibliografik iş (Məs., "Mülahizəli kataloq", 1929) axıra çatdırılmırdı. Kitabxanalar, xüsusən mühüm kitabxanaların bibliografik informasiya mənbələrinin yaradılması və onların oxuculara çatdırılması sahəsində səviyyəli fəaliyyət göstərməmələri aydın hiss olunurdu. Doğrudur, XX əsrin 20-30-cu illəri bir sıra əhəmiyyətli, həm də məqsədyönlü bibliografik mənbələrin meydana gəlməsilə səciyyəvidir. Lakin bunlar əsasən tanınmış elm adamlarının şəxsi təşəbbüslərlə yaradılmışdır.

Görünür bu adamlar ayrı-ayrı sahələrdə cəmiyyət üzvlərinin informasiyalaşdırılmasında bibliografiyanın rounu yaxından dərk edirdilər. XX əsrin 20-30-cu illərində belə tanınmış şəxslərdən ədəbiyyatşünas və bibliograf A.Baqrini və Azərbaycanın məşhur tibb alimi və təbib M.E.Əfəndiyevi xüsusilə qeyd etmək olar. M.E.Əfəndiyev 30-cu illərdə təbabətə dair üç adda bibliografik məlumat vəsaiti çap etdirmişdir (1932, 1936, 1940). Bu, bir tibb elmi mütəxəssisin təbabət işçilərinin öz təcrübələrində dövrün aktual problemləri üzrə bibliografik informasiyaya nə qədər böyük ehtiyacı olduğunu yaxından hiss etməsini göstərən nümunəvi faktdır.

XX əsrin 20-30-cu illərində respublikamızda bibliografik fəaliyyətin təşkili məsələlərindən bəhs edərək bir səciyyəvi cəhəti də qeyd etmək vacibdir. O da kitab nəşri və kitab ticarəti bibliografyası ilə əlaqədardır. Belə ki, həmin zaman kəsiyində fəaliyyət göstərən nəşriyyatlar çap etdirdikləri kitabların yayılmasında bibliografiyanın da mühüm vasitə olduğunu nəzərə alaraq müxtəlif məqsədli bibliografik vəsaitlər (kataloqlar, məlumat bülletenləri) çap etdirməyə başlayırlar. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının 1924-cü ildən buraxdığı kataloqları, bülletenləri, Azərbaycan Firqə nəşriyyatının 1935-ci ildə çıxmış kitablara dair kataloqunu (1936) və bir çox başqalarını göstərmək olar. Beləliklə, bibliografik fəaliyyətlə bilavasitə məşğul olan yeni sosial kommunikasiya mərkəzləri bu sahənin təşkilati qurumunda öz mövqelərini möhkəmləndirirlər. Bunlar sənəd kommunikasiyaları sistemində özünə məxsus vasitəçilik funksiyası olan nəşriyyat müəssisələridir.

Haqqında bəhs olunan dövrdə sovet məkanında, o cümlədən Azərbaycanda bibliografik işin təşkilində və inkişafında mühüm

hadisə MK-nin "Ədəbi tənqid və bibliografiya haqqında" (1948) qərarı olur. Həmin qərar xüsusilə tövsiyə bibliografiyasının ideoloji inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirir və bəzi təşkilati məsələləri həll edir. Lakin qərarın əsas müddələrinin həyata keçirilməsi müharibədən sonra mümkün olur. Bu qərarı əldə rəhbər tutan (başqa cür ola da bilməzdi) ən mühüm kitabxanalar, Azərbaycanda M.F.Axundov adına Respublika Dövlət Kitabxanası bibliografik fəaliyyətini genişləndirir və xüsusilə tövsiyə bibliografiyasının həm təcrübi, həm də metodik mərkəzinə çevrilir.

Müharibədən sonra Azərbaycanda da bibliografik işin təşkilinə və inkişafı istiqamətinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli olan bəzi tədbirlər həyata keçirilir. Respublika kitabxana işçilərinin 1948 və 1953-cü illərdə keçirilən müşavirələrində tövsiyə bibliografiyası geniş müzakirə obyektinə olmuşdur (3,s.48-49).

Müharibə illərində nəşriyyatçılıq fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyətində qalan Respublika Dövlət Kitab Palatası da 1947-ci ildən nəşrlərini bərpa etməklə Azərbaycanda ümumi bibliografiyanın mərkəzi kimi öz funksiyasını mütəşəkkil şəkildə həyata keçirməyə nail olur (3,s.9-12).

XX əsrin 60-cı illərindən Azərbaycanda bibliografik fəaliyyətin təşkilində və gedişində istiqamətverici rəsmi sənədlər Sov.İKP MK-nin "Ölkədə kitabxana işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" (1959), "Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunun artırılması haqqında" (1974), SSRİ Nəzirlər Sovetinin "Elmi-texniki məlumatın ümumdövlət sistemi haqqında" 29 noyabr 1966-cı il tarixli qərarları və başqaları olmuşdur. Bu qərarlardan irəli gələn vəzifələr həm ittifaq miqyasında, həm də Azərbaycanda bibliografik işin təşkilində əsas götürülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda bibliografik işin təşkilində sistemlilik məhz 60-cı illərdən baş verir. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası ilə bərabər Respublikanın başqa mühüm kitabxanaları, o cümlədən Azərbaycan MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası, F.B.Köçəri adına Azərbaycan Respublika Uşaq Kitabxanası, xüsusi elmi-texniki kitabxanalar profillərinə uyğun bibliografiyalaşdırma və bibliografik xidmət işləri aparmaqla məşğul olurlar. Beləliklə bibliografik fəaliyyətin ictimai yönünə görə fərqlənən sahələri üzrə bibliografik fəaliyyət mərkəzləri formalaşır. Məs., ümumi

bibliografiyanın ixtisaslaşmış mərkəzi məvqeyi yenə Kitab Palatasına məxsus olaraq qalır və bununla bərabər M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası həmin sahədə müəyyən addımlar atırlar. Xüsusi bibliografiyanın mühüm növü olan elmi-köməkçi bibliografiyanın mərkəzləri silsiləsində isə xüsusi elmi-texniki kitabxanalar, o cümlədən Respublika Elmi-Texniki Kitabxanası, Respublika Elmi-Tibbi Kitabxanası, Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanası, Respublika Elmi Pedaqoji Kitabxanası, qismən ali məktəb kitabxanaları özlərinə məxsus yer tuturlar.

Keçmiş sovet məkanında nəzərdə tutulan mərhələdə ümumi və xüsusi bibliografiyanı idarə edən mühüm təşkilati quruluş meydana gəlir. Bu Dövlət Elmi və Texniki İnformasiya sistemi idi. Bunun başlıca vəzifəsi elmin, texnikanın, istehsalın və idarəetmənin bütün sahələrinin alim və mütəxəssislərinə hərtərəfli informasiya xidməti göstərilməsini təmin etməkdən ibarət idi. Təşkilati baxımdan o dövrdə ölkədə xalq təsərrüfatının idarəetmə sistemində uyğun gələn DETİS öz mürəkkəbliyi ilə fərqlənirdi (14, s.159).

Dövlət Elmi və Texniki İnformasiya sisteminin (DETİS) bibliografik funksiyanın yerinə yetirilməsini təmin edən müəssisələr sisteminin tərkibi də Kitab Palatasından (o cümlədən Azərbaycan Dövlət Kitab Palatasından), universal elmi kitabxanalardan və xüsusi elmi-texniki kitabxanalardan ibarət idi. Bu müəssisələr universallığına, çoxsahəliliyinə və sahəviliyinə görə fərqləndirilirdi. Məs., Azərbaycan Respublika Dövlət Kitab Palatası universal, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası çoxsahəli, xüsusi elmi kitabxanalar isə sahəvi müəssisələr hesab edilirdi və onların bibliografik nəşrləri profillərinə uyğun gəlirdi. Haqqında bəhs olunan DETİS-nin təsiri sovet quruluşu dağılına qədər Azərbaycanda da güclü olmuşdur.

XX əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda bibliografik işin təşkilindən və inkişafından bəhs edərkən bilavasitə təşkilati məsələlərin həlli ilə əlaqədar olan bir rəsmi sənədi də yada salmaq lazım gəlir. SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 13 mart 1984-cü il fərmanı ilə "SSRİ-də kitabxana işi haqqında Əsasnamə" təsdiq olunur. Bu əsasnamədən sonra bibliografik işin əsas aspektlərini dövrə müvafiq olaraq müəyyənləşdirən sənədi də hazırlanmasını zəruriləşdirir və konkret addım da atılır. Belə ki, 1987-ci il may ayının 18-də SSRİ Mədəniyyət Nazirliyinin yanında fəaliyyət göstərən Dövlət idarələrarası kitabxana komissiyası tərəfindən

"SSRİ-də kitabxanaların bibliografik işi haqqında Əsasnamə" təsdiq edilir (15, s.32-40). Əsas hissədən və dörd əlavədən ibarət olan bu sənəd kitabxanalarda bibliografik işin bütün aspektlərini nizamlamaq funksiyasını yerinə yetirirdi.

Bu sənəddə bütün kitabxanalarda - onların böyüklüyündən, kiçikliyindən asılı olaraq - bibliografiyadan istifadə olunduğu, bibliografiyalasdırma və bibliografik xidmət işinin həyata keçirildiyi bir daha qeyd olunur. Ümumiyyətlə kitabxananın bibliografik sahədə əsas vəzifələri konkretləşdirilir. Sənədin maddələrindən birində (2,3) kitabxana bibliografiyasının dörd istiqaməti fərqləndirilirdi: birincisi planlaşdırma ilə əlaqədar idi. Qeyd olunurdu ki, planlaşdırma zamanı müttəfiq və muxtar respublika kitabxanalarının xidmət göstərdiyi yerli şərait nəzərə alınmalıdır. İkinci bibliografik işə mərkəzləşmiş qaydada rəhbərlik məsələsi idi. Bibliografik işin əlaqələndirilməsi Dövlət İdarələrarası Kitabxana Komissiyasına həvalə olunurdu. Onun işçi orqanı isə Ümumittifaq Kitabxana Şurasının bibliografiya işi üzrə bölməsi hesab edilirdi. Analoji idarəetmə təşkilatı Azərbaycanda da mövcud idi və kitabxanalarda bibliografik işin müvafiq əsasnaməsinin yaradılmasına da təşəbbüs göstərilmişdir.

Respublika İdarələrarası Kitabxana Komissiyası yanında Kitabxana Şurasının bibliografik iş üzrə bölməsi görülməmiş işlər barədə mərkəzə hesabat verməli olurdu. Axırncı belə hesabat 1980-ci il yanvar ayının 18-də verilmişdir və bu hesabat bilavasitə kitabxanaların bibliografik işi ilə əlaqədar olmuşdur. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1987 və 1989-cu illərdə keçirilən respublika kitabxana işçilərinin müşavirələrində də kitabxanalarda bibliografik iş aktual müzakirə obyektinə olmuşdur.

Kitabxanaların bibliografik işlərinin təşkilində üçüncü istiqamət (bənd 2.3.3) həmin işin vahid təşkilatı və metodiki müddəalarını işləməklə onun əlaqələndirilməsi və kooperasiyası ilə bağlı idi. Bu isə normativ və metodiki sənədlərlə təmin oluna bilərdi. Kitabxanaların bibliografik işlərinin idarələrarası əlaqələndirilməsində M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Respublikanın universal və sahəvi elmi-texniki kitabxanaları mühüm rol oynamalı idi. Əlaqələndirmə işində ən mühüm problemlərdən biri bibliografik ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmasının optimal yolunun müəyyənləşdirilməsindən ibarət idi.

Dördüncü mühüm istiqamət bibliografik informasiya vəsaitlərinin hazırlanması və nəşri ilə bağlı idi. Bibliografik vəsaitlərin mövzu seçimində və onların nəşrlərinin planlaşdırılmasında əsas amillərdən biri yerli şəraitin, oxucu tələbatlarının nəzərə alınması idi. Lakin bunların seçimində dövrün bir səciyyəvi təsirindən azad olmaq mümkün deyildi. O da hakimi mütləq olan Kommunist partiyalılığın prinsipi idi. Bunun da bütün sahələrdə, o cümlədən bibliografik fəaliyyətdə milli ənənələrimizə nə qədər böyük zərər vurduğu bəllidir.

XX əsrin 70-ci illərinin ortalarından etibarən kitabxanalarda bibliografik işin təşkilində nəzərə çarpan fərqli xüsusiyyətlərdən biri mərkəzləşmiş kitabxana sisteminin yaranmasından irəli gəlir. Məlumdur ki, 1975-ci ildən başlayaraq respublikanın rayon kitabxanaları mərkəzləşdirilmişdir (4,s.3-24;5,s.210-218). Bu həmin sistemdə bibliografik işin təşkilinə öz təsirini göstərir. Əvvəla, bütün rayon mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin (MKS) mərkəzi kitabxanalarında bibliografiya və ya metodiki-bibliografiya şöbəsi təşkil olunur və onlara azı bir bibliograf şatı verilir. Mərkəzləşməyə qədər rayon mərkəzi kitabxanalarında belə şöbə və xüsusi bibliograf şatı yox idi. İkincisi, MKS-lərdə bibliografik iş, onların soraq-bibliografiya aparatı iki pilləli xarakter alır. Birinci pillədə mərkəzi kitabxananın, ikinci pillədə filial kitabxanaların bibliografik işi və soraq-bibliografiya aparatı durur. Filial kitabxanaların bibliografik fəaliyyətinə metodik rəhbərlik bilavasitə mərkəzi kitabxana tərəfindən həyata keçirilir.

Nəzərdə tutulan dövrdə də elmin müxtəlif sahələrinin bibliografik işlə məşğul olduqlarının, onların tərəfindən əsaslı bibliografik informasiya mənbələrinin yaradılmasının şahidi oluruq. Bunlardan akademik Gülü (Xəzər dənizi haqqında), filologiya elmləri doktoru N.Axundovu (dövri mətbuatımıza dair), H.Babayevi (ədəbi əlaqələrlə bağlı), tarix elmləri namizədi N.M.Quliyevi (Azərbaycan tarixinə dair) və başqalarını göstərmək olar. Deməli, bibliografik fəaliyyətdə peşəkarlıq və qeyri-peşəkarlıq davam edir.

SSRİ-nin dağılması və 1991-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycan Respublikasının yenidən öz müstəqilliyini əldə etməsi ölkədə kitabxana işinin və bibliografik fəaliyyətin təşkilində, inkişafında yeni dövrün başlanmasına səbəb olur. İctimai quruluşun dəyişməsi, milli ənənələrimizə qayıdış sənədinformasiya sistemində də öz təsirini göstərir, sənəd fondunda keyfiyyətli dəyişikliyin aparılma-

sını və fondun yeni, milli və dünya mənəvi dəyərləri obyektiv, real faktlarla işıqlandıran sənədlərlə zənginləşdirilməsini zəruriləşdirir. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsi, açıq bazar iqtisadiyyatı yoluna keçməsi cəmiyyət üzvlərinin şüurunda da böyük dəyişikliyə və bununla onların informasiya tələbatlarında yeni istiqamətlərin yaranmasına və formalaşmasına səbəb olur. Təbii ki, bütün bunlar bibliografik fəaliyyətin də qarşısında yeni, daha müəkkəb vəzifələr qoyur. Birinci ümumi vəzifə sənəd informasiyasının təşkilinə və həyatı keçirilməsinə tamamilə yeni mövqedən yanaşmaq, xalqımızın beynəlxalq standartlara cavab vermək səviyyədə informasiyalaşdırılmasına təsir göstərə bilən müxtəlif yolları müəyyənləşdirmək, yeni informasiya texnologiyasından hərtərəfli istifadə etməyə nail olmaq lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etməsindən sonra milli bibliografiyanın təşkilatı mənsubiyyətində və inkişafında bəzi yeni xüsusiyyətlər və istiqamətlər özünü göstərir. Bəzi obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən keçid dövrünü hələ də başa vurmayan respublikamızda bibliografik fəaliyyətdə milli və bəşəri mənəvi dəyərlərə əsaslanan müəyyən müsbət nəticələrlə yanaşı, çox ciddi çatışmazlıqlar da özünü göstərməkdədir. Bu, başlıca olaraq beynəlxalq bibliografik informasiya əlaqələrinin zəifləməsi ilə əlaqədardır. Məs., Keçmiş (ÜETİİ) Ümumittifaq Elmi və Texniki İnformasiya İnstitutunun buraxdığı, 130 ölkənin 66 dildə çıxan elmi ədəbiyyatını əhatə edən (14,s.162) referativ jurnalları ölkəmizin mühüm kitabxanaları və başqa informasiya orqanları tərəfindən alınmaması elmi-tədqiqat işçilərinin və mütəxəssislərin bibliografik informasiya təminatına böyük zərər vurur. Görünür kitabxanalarımızın yeni informasiya texnologiyası ilə təchizatı və bunun sayəsində onların internetə qoşulmaları bu informasiya məhdudiyətini aradan qaldıracaq.

Başqa bir narahatedici cəhət ümumi cari bibliografiyanın bilavasitə aparıcı mərkəzi olan Respublika Dövlət Kitab Palatasının öz fəaliyyətini davam etdirmək imkanından məhrum olmasıdır. Artıq on ildir ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ərazisində çıxan çap əsərlərinin bibliografik qeydi aparılmır, onların haqqında ardıcıl cari bibliografik informasiya verilməsi dayandırılıb. Bu Azərbaycan milli bibliografiyasında tarixində ən acınacaqlı bir haldır və onun tezliklə aradan qaldırılması əlaqədar rəhbər orqanların (nazirliyin) qarşısında duran mühüm vəzifədir.

Azərbaycanda bibliografik işin inkişafına mənfi təsir göstərən ən mühüm amillərdən biri ölkəmizin erməni təcavüzünə məruz qalmasıdır. Torpaqlarımızın 20 faizinin ermənilər tərəfindən işğal olunması, 1 milyon əhalinin qaçqın vəziyyətində yaşaması həm iqtisadiyyatımıza, həm də mədəniyyətimizə ciddi ziyan vurur.

Beləliklə müstəqilliyimizi yenidən əldə etdiyimiz 10 il ərzində Azərbaycanda bibliografik fəaliyyətin qurumlarından kitabxanaların üzərində xüsusilə dayanmaq lazım gəlir. Onlar həm ümumi və həm də xüsusi bibliografiyanın həyata keçirildiyi, oxuculara sistem halında bibliografik xidmət göstərildiyi əsas mərkəz olaraq qalırlar.

"Kitabxana işi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda kitabxana sistemi dövlət və qeyri dövlət kitabxanalara görə fərqləndirilir. Dövlət kitabxanalarına Milli Kitabxana, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Kitabxanası, şəhər, qəsəbə, rayon, uşaq, gənclər kitabxanaları, Mərkəzləşmiş Kitabxana Sistemləri (MKS), respublika səviyyəli elmi-sahəvi kitabxanalar, o cümlədən dövlət, idarə, müəssisə və təşkilatların kitabxanaları daxildir. Qeyri dövlət kitabxanaları dedikdə bələdiyyə kitabxanaları, ictimai birliklərin kitabxanaları, özəl və digər kitabxanalar nəzərdə tutulur. Bura həmçinin xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis edilmiş kitabxanalar da aid edilir (1, s.6).

Müasir Azərbaycan bibliografiyasının kitabxanalara görə təşkilindən bəhs olunarkən həmin qanundan irəli gələn kitabxana sistemi quruluşu nəzərə alınmalıdır. Birinci növbədə ərazi əlaməti əsas götürülsə onlar arasında ölkə miqyasına, bölgələrə, şəhərlərə, qəsəbələrə və rayonlara görə bölgü aparılmalı və onların bibliografik fəaliyyətləri və bu əlamətə görə istiqamətləndirilməlidir. Məs., M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası Respublika miqyaslı, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Kitabxanası Muxtar Respublika miqyaslı, rayon MKS-ləri öz ərazilərinə görə bibliografik iş aparmalı olurlar. Bibliografik xidmət sahəsində də ərazi informasiya istifadəçiləri və onların tələbatları nəzərə alınmalı, ona müvafiq olaraq xidmət sistemi formalaşdırılmalıdır. Ərazi əlaməti bibliografik informasiya ehtiyatlarının yerləşdirilməsində, mühafizəsində və yayılmasında da mühüm amillərdəndir.

Respublikanın kitabxanalarında aparılan bibliografik iş məzmun əlamətinə görə də fərqləndirilməli və bundan irəli gələn

bibliografik fəaliyyət sahələrinin hansı kitabxanalara məxsusluğu konkretləşdirilməlidir. Məzmun əlamətinə görə bölgünün əsasında birinci növbədə bibliografik informasiyanın ictimai yönümü durur və bibliografik fəaliyyət buna görə ümumi, xüsusi bibliografiyaya ayrılır və onların həyata keçirilməsində mühüm yer tutan mərkəzlər artıq məlumdur. Məs., ümumi bibliografik fəaliyyət əsasən Respublika Dövlət Kitab Palatasında, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında, qismən də olsa MEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında, xüsusi bibliografiya isə başlıca olaraq sahəvi elmi və elmi-texniki kitabxanalarda, F.B.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasında, həmçinin yuxarıda adı çəkilən mühüm kitabxanalarda və digər kitabxana və elmi-informasiya müəssisələrində həyata keçirilir.

Başqa bir bölgü əlaməti ayrı-ayrı bibliografik fəaliyyət mərkəzlərinin bilavasitə bibliografiyalasdırma obyektinin məzmun və forma münasibətlərilə əlaqədardır. Bu baxımdan bibliografik fəaliyyət mərkəzləri həyata keçirdikləri bibliografik işin universallığına, çoxsahəliliyinə və sahəviliyinə görə fərqlənirlər. Universal bibliografik fəaliyyətin bilavasitə mərkəzi Respublika Dövlət Kitab Palatasıdır. Lakin ölkənin mühüm kitabxanalarından M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası öz fəaliyyətlərində universal xarakterli bibliografik informasiya mənbələrinin yaradılmasına və nəşrinə müəyyən yer verirlər. Eyni zamanda bu kitabxanalar və elmi-informasiya müəssisələri ilə yanaşı çox sahəli bibliografik fəaliyyət mərkəzi rolunu oynayırlar. Belə ki, həmin kitabxanalar elmin, texnikanın, mədəniyyətin, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri, mövzuları və problemləri üzrə bibliografik vəsaitlər hazırlayır və bibliografik xidmət həyata keçirirlər.

Bibliografik fəaliyyətin üçüncü qrup mərkəzləri sahəvi-xüsusi-elmi və elmi-texniki kitabxanalar və elmi informasiya mərkəzləridir. Belə müəssisələr bilavasitə öz profillərinə uyğun sahədə bibliografik iş həyata keçirirlər. Bunlardan Respublika Elmi-Texniki Kitabxanasını, Respublika Elmi Kənd Təsərrüfatı Kitabxanasını, Respublika Elmi Tibbi Kitabxanasını, Respublika Elmi Pedagoji Kitabxanasını və başqalarını qeyd etmək olar.

Azərbaycanın bibliografik fəaliyyət mərkəzləri sistemində ali məktəb kitabxanaları da müəyyən yer tutur. Onları nisbi çox sahəli və sahəvi bibliografik fəaliyyət mərkəzi kimi nəzərə almaq olar.

Müasir dövrdə sosial-iqtisadi sistemdə baş verən dəyişikliklə əlaqədar olaraq yeni kitabxana sistemləri meydana gəlmişdir və onlar da biblioqrafik fəaliyyətin səciyyəvi mərkəzləridir. Qeyri-dövlət kitabxanaları sisteminə daxil olan bu kitabxanalardan bələdiyyə, ictimai birlik, özəl ali məktəb kitabxanalarını, həmçinin xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən açılmış kitabxanaları göstərmək olar. Bu Azərbaycanda biblioqrafik fəaliyyətin təşkilatı qurumunda yeni bir istiqamət kimi qeyd olunmalıdır.

Biblioqrafik fəaliyyəti həyata keçirən kitabxana və başqa müəssisələrin bu sahədə qarşılıqlı duran mühüm vəzifələri belə ümumiləşdirmək olar:

-Ölkə ictimaiyyətinin informasiya tələbatlarını hərtərəfli öyrənmək, onların kompleks təminatına biblioqrafik təsiri gücləndirmək və onu müstəqilliyimizin tələblərinə uyğun beynəlxalq standartlar səviyyəsinə qaldırmaq yolunu müəyyənləşdirmək;

-Bütün səviyyələrdə (ümumi, xüsusi, universal, sahəvi, ümumi ölkə, məhəlli) səmərəli biblioqrafik informasiya xidmətinin həyata keçirilməsinə nail olunmasında biblioqrafik proseslərin kompüterləşdirilməsinin əsas amil olduğunu həmişə diqqət mərkəzində saxlamaq, əlaqədar kitabxanaların və başqa müəssisələrin kompüter texnologiyası ilə təchizatını gücləndirmək;

-Biblioqrafik fəaliyyətin ayrı-ayrı istiqamətlərində məqsəd-yönlülük əsas amil olsun, təsadüfilik tamamilə aradan qaldırılsın. Biblioqrafik fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələr informasiya istifadəçilərinin əsil tələbatçılarını öyrənməyə və onlara uyğun istiqamətdə biblioqrafiyalaşdırma və biblioqrafik xidmət işi aparmağa ciddi səy göstərsinlər;

-Biblioqrafik proseslərin avtomatlaşdırılmasında biblioqrafik məlumat bazasının yaradılması ilk addım kimi böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi nəzərə alınmaqla bu sahədə konkret tədbirlər görmək və əməli olaraq həyata keçirilməsi proqramına nail olmaq.

1. *Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu //Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi, nəzəri və təcrübi jurnal. - 1999. - №1. -S.3-16.*

2. *Bunaydov Z.M. Azərbaycan Atabəylər dövləti. - B., 1986.-*

3. *Əliyev Z.H. Azərbaycan biblioqrafiyasının tarixi: Dərs vəsaiti. - B., 1978.-78s.*

4. *Xələfov A.A. Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri //Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri: (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi). -B., 1986.-S.3-24.*

5. *Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik. Üç hissədə. III hissə.-B., 2003.-383 s.*

6. *Xələfov Ə.T. Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının bəzi məsələləri //ADU-nun elmi əsərləri: İctimai elmlər seriyası.-1961.-№3.-S.97-103.*

7. *Kazimov R.Ə. Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının vəziyyəti və inkişafı məsələləri: (1946-1964).-B., 1965.-74 s. və s.*

8. *Алишин Л.И. Защита информации и информационная безопасность. -Москва, 1999.-97 с.*

9. *Библиография.-1999.-№5.*

10. *Каталог библиотеки высочайшие утверждаемого человека любимого общества во имя еван.Григор. -Б., 1896.*

11. *Киклин Н.К. Каталог и указатель библиотеки Бакинского общественного собрания.-Б., 1887.*

12. *Вəradəranı Orucov Kitabxanasının əsası kütübü.-B., 1913-1914.-232 s. və s.*

13. *Кориунов О.П. Библиографоведение. Общий курс: учебник. -- Москва, 1991.-232 с.*

14. *Кориунов О.П. Библиография: теория, методология, методика. - Москва: "Книга", 1986.-287 с.*

15. *Положение о библиографической работе библиотек//Сов.-библиогр. - 1987. - №6. - С. 32-40.*

*Некоторые организационные вопросы
библиографической деятельности в Азербайджане*

Резюме

В статье дается исторический обзор организационных вопросов библиографической деятельности в Азербайджане и раскрываются специфические особенности, связанные с конкретными историческими условиями развития, появления и совершенствования источников библиографической информации. Библиографическая информация играет большую роль в деле информатизации современного общества. В переходный период независимого Азербайджанского государства она приобретает совершенно новый характер и направление, своего развития отвечающие требованиям современности. И это, естественно, оказывает влияние на решения организационных вопросов национальной библиографической деятельности независимого Азербайджана.